

Izvorni članak UDK 1:81(045)Herder, J. G.

doi: [10.21464/fi37402](https://doi.org/10.21464/fi37402)

Primljeno 3. 9. 2017.

Denis Novko

Preloška 1c, HR-42000 Varaždin
novkodenis@gmail.com

Herderov nagradni spis i rasprave o podrijetlu jezika u 18. stoljeću

Sažetak

Berlinska je akademija raspisala za 1771. godinu nagradno pitanje na temu podrijetla jezika kako bi se konačno razriješio dugogodišnji spor između onih koji su zastupali nauku o ljudskom podrijetlu jezika (Condillac, Maupertuis, Turgot, De Brosses, Rousseau, Diderot, Du Marsais, Prémontval i dr.) te onih koji su zastupali nauku o božanskom podrijetlu jezika (Warburton, Süßmilch, Hamann, Formey, Beauzée i dr.). Ujedno je to bio i spor između popularne naturalističko-senzualističke filozofije i do tada prevladavajućeg dogmatičkog poretka. Herderov spis osvojio je nagradu te je pritom svojim originalnim idejama u neku ruku zaokružio jedan period rasprava koji je započeo još u drugoj polovici 17. stoljeća, prije svega Gramatikom Port-Royala te Leibnizovom i Lockeovom filozofijom. Kako bi riješio spor, Herder je pošao srednjim putem između suprotstavljenih ideja naravnog i nadnaravnog poretka te je postavio bit čovjeka u središte razmatranja jezika. Teme rasprava obuhvaćale su pitanja o odnosu jezika i mišljenja, pitanja o podrijetlu jezika, povijesti i razvoja jezika te pitanje prajezika.

Ključne riječi

senzualizam, naturalizam, prirodni jezik, umjetni jezik, ljudsko podrijetlo jezika, božansko podrijetlo jezika, značajka, prisebnost, unutrašnja zamjedba

Uvod

U radu će se najprije prikazati kontekst samih rasprava o podrijetlu jezika te njihova historijska pozadina. Zatim će se u kratkim crtama iznijeti uvjeti i razlozi koji su doveli do nagradnoga pitanja Berlinske akademije za 1771. godinu te će se na temelju toga izložiti osnovna stajališta dviju suprotstavljenih strana u sporu. U drugome poglavlju na temelju Herderove kritike Condillaca nastojat će se prikazati osnovne crte senzualističke i naturalističke hipoteze o ljudskom podrijetlu jezika, koje će se zatim staviti u cjelokupni povijesni kontekst kako bi se razjasnile osnovne postavke navedenih hipoteza. U trećemu poglavlju naglasak će se staviti na povijesni razvoj jezika kako bi se istaknuli stupnjevi razvoja jezika. Hipotezu o povijesnom razvoju jezika Herder iznosi u drugome dijelu spisa, no ovdje se neće razmatrati uvjeti (klima i geografski položaj) razvoja jezika koji su tamo izneseni, nego će se samo istaknuti razvojna narav jezika kao takva. U zadnjem dijelu rada iznijet će se Herderov nauk o ljudskom podrijetlu jezika, kojim se želi prije svega naglasiti pitanje trenutka nastanka jezika prema naturalističkoj hipotezi te iznijeti Herderovo rješenje spora.

1. Uvjeti i razlozi koji su doveli do nagradnog pitanja iz 1771. godine

Nagradno pitanje Berlinske akademije iz 1771. godine glasilo je:

»Pretpostavi li se da su ljudi prepušteni svojim prirodnim sposobnostima, jesu li oni u stanju izumiti jezik? I na koji će način dospjeti do tog izuma? Traži se hipoteza koja stvar objašnjava jasno i koja zadovoljava s obzirom na sve poteškoće.«¹

Herderov pobjednički spis strukturiran je upravo prema ovim pitanjima. Tako se prvi dio spisa bavi podrijetlom jezika, dok u drugome dijelu Herder nastoji prikazati razvoj i napredak jezika. Poseban doprinos u kontekstu rasprava koje su se odvijale u 18. stoljeću Herder daje u prvome dijelu spisa. Premda spis ne odgovara posve na postavljena pitanja, donosi nove odgovore na pitanja koja su već dugi niz godina stajala na mrtvoj točki bez nekog značajnijeg napretka.

1.1. Spor u Akademiji

Nagradno pitanje bilo je, s jedne strane, pokušaj razrješenja spora koji je u Akademiji izbio između njezina tadašnjeg predsjednika Pierrea Louisa Moreaua de Maupertuisa i člana Akademije Johanna Petera Süßmilcha. Maupertuis je 1754. godine objavio djelo *Disertacija o različitim sredstvima kojima su se ljudi poslužili kako bi izrazili svoje ideje* (*Dissertation sur les différents moyens dont les hommes se sont servis pour exprimer leurs idées*), u kojem pod utjecajem senzualističke filozofije negira nadnaravnu »višu« hipotezu o podrijetlu jezika. Süßmilchov odgovor bilo je djelo predstavljeno u Akademiji 1756., a objavljeno 1766. godine pod naslovom *Pokušaj dokaza da prvi jezik svoje podrijetlo ne vuče od ljudi, nego jedino od Stvoritelja* (*Versuch eines Beweises, daß die erste Sprache ihren Ursprung nicht von Menschen, sondern allein vom Schöpfer erhalten habe*), u kojemu se Süßmilch također okreće i protiv Condillaca i Rousseaua. Süßmilch u svome djelu brani nauk o božanskom podrijetlu jezika, kako i sam navodi, ne na temelju *Pisma*, nego upravo razumskim putem iz samih naturalističkih pretpostavki o ljudskom podrijetlu jezika.² U raspravu se uključio i tajnik Akademije Johann Heinrich Samuel Formey, koji je i sam prisustvovao predstavljanju Süßmilchova djela 1756. godine. On je svoj sud o sporu iznio u djelu *Zbir osnovnih sredstava za otkrivanje podrijetla jezika, ideja i ljudskih spoznaja* (*Réunion des principaux moyens pour découvrir l'origine du langage, des idées et des connaissances de l'homme*, 1766.). S druge strane, Akademijino pitanje u neku je ruku bilo i napad na Wolffov filozofijski sustav, koji je do 1750. i obnavljanja Akademije bio vodeći nauk u školama onoga doba. Wolffova sistematizacija Leibnizove filozofije odisala je u velikoj mjeri skolastičkim duhom, što nikako nije moglo ići ruku pod ruku s popularnom senzualističkom filozofijom. Između ostaloga, u svome sustavu Wolff je razlikovao dvije mogućnosti spoznavanja. Prva mogućnost odnosila se na racionalnu spoznaju metafizičkih počela, dok se druga, empirijska spoznaja, odnosila na iskustvene činjenice. Wolff je veći značaj pridao metafizičkom znanju.

1.2. Nagradno pitanje iz 1759. godine i pokušaj rješenja spora

Akademijino pitanje također je bilo usko povezano s ranije postavljenim nagradnim pitanjem Akademijina Razreda za spekulativnu filozofiju³ iz 1759. godine: »O uzajamnom utjecaju jezika na mnijenja i mnijenja na jezik«.⁴ Nagradu je osvojio njemački orijentalist i teolog Johann David Michaelis.⁵

Pitanje iz 1759. kod mnogih autora koji su svoje eseje predali Akademiji bilo je shvaćeno kao pitanje koje traži odgovor na problem podrijetla i razvoja jezika, dok je upravo Michaelisov spis bio gotovo jedini koji je pokušao dati odgovor na postavljeno pitanje o uzajamnom utjecaju jezika i mnijenja.⁶

Natječaj za nagradno pitanje iz 1759. objavljen je u lipnju 1757., upravo kao pokušaj rješavanja spora iz 1756. između Maupertuisa i Süßmilcha. Ovaj spor nije bio samo sukob dvaju članova Akademije, nego sukob dviju struja unutar Akademije, dakle između članova koji su zastupali Wolffov sustav i članova koji su zastupali Lockeovu i Newtonovu filozofiju, temeljenu prije svega na senzualizmu i epikurejskom atomizmu. Istaknuti sljedbenici Wolffove filozofije bili su Johann Georg Sulzer, Samuel Formey i Johann Philipp Heinius, a među potonjima najistaknutiji predstavnici bili su Maupertuis, Leonhard Euler, Johann Heinrich Lambert i André-Pierre Le Guay de Prémontval.⁷ Nastojanje da se dokaže ljudsko podrijetlo jezika proizašlo je upravo od dijela zagovaratelja Lockeove i Newtonove filozofije.⁸ Za zagovaratelje senzualizma i naturalizma odgovor na pitanje o podrijetlu jezika pokazao se upravo ključnim iz razloga što ono u sebi uključuje i pitanje razvoja ljudskih spoznajnih sposobnosti te naposljetku i samog društvenog poretka. Uzajamna uvjetovanost jezika i mišljenja prvotni je stupanj i uvjet nastanka i razvoja društvenog suživota pojedinaca, koji su upravo sposobnošću govora te zajedničkim dogovorom nadišli prvobitno prirodno stanje.

1

Izvorno: »En supposant les hommes abandonnés à leurs facultés naturelles, sont-ils en état d' inventer le langage? Et par quel moyens parviendront-ils à cette invention? On demande une hypothèse qui explique la chose clairement et qui satisfait à toutes les difficultés.« Vidi: Johann Gottfried Herder, »Pogovor«, u: *Rasprava o podrijetlu jezika*, preveo Ratimir Škunca, Demetra, Zagreb 2005., str. 133.

2

Usp. Avi Lifschitz, *Language and Enlightenment*, Oxford University Press UK, Oxford 2012., str. 83.

3

Obnovljena Akademija sadržavala je, prema Leibnizovu modelu, razrede za spekulativnu filozofiju, praktičku filozofiju, matematiku i književnost. Njezin predsjednik Maupertuis (1746.–1753.) uveo je novine u Akademiji kao što su nagradna pitanja i tjedni susreti. Do kraja 18. stoljeća Razred za spekulativnu filozofiju raspisao je dvadeset i dvije nagradne teme. Teme su bile raznovrsne, kao na primjer: o naravi vjetrova 1746., o monadama 1747., o moralnim dužnostima 1751., o papinskom optimizmu 1755., itd.

4

Nagradno pitanje glasilo je: »Sur l'influence réciproque du langage sur les opinions, et des opinions sur le langage.« Johann Georg Hamann u djelu *Ogled o Akademijinu pitanju (Versuch über eine akademische Frage, 1760.)* svoju kritiku Michaelisa započinje samom formulacijom toga nagradnog pitanja.

Prvenstveno uzima riječ *opinion*, 'mnijenje', koju poistovjećuje s grčkom riječju *dóxa*, navodeći pritom Platonove riječi iz *Sofista* 233c: »Pokazalo nam se da sofist ima o svemu neko prividno znanje (temeljeno na mnijenju), ali ne istinsko.«

5

Johann David Michaelis (1717.–1791.) dolazi iz obitelji orijentalista i teologa. Njegov otac Christian Benedikt bio je profesor na sveučilištu u Halleu, dok je njegov praujak Johann Heinrich bio rektor na sveučilištu u Halleu (1712.–1713.). Njegova kći Caroline Michaelis (1763.–1809.) bila je vrlo aktivna intelektualka onoga vremena, žena A. W. Schlegela te kasnije F. W. J. Schellinga.

6

Usp. A. Lifschitz, *Language and Enlightenment*, str. 127.

7

André-Pierre Le Guay de Prémontval (1716.–1764.) bio je francuski matematičar i filozof, a od 1752. na Maupertuisov poziv postaje članom Berlinske akademije. Upravo je Prémontval predložio temu nagradnog pitanja za 1759. godinu.

8

Usp. Klaus P. Fischer, »John Locke in the German Enlightenment: An Interpretation«, *Journal of the History of Ideas* 36 (3/1975), str. 431–436, str. 434. doi: <https://doi.org/10.2307/2708655>.

Zagovaratelji teze o ljudskom podrijetlu jezika nastojali su pokazati na koji su se način iz prirodnih potreba, postupnim razvojem tijekom dugog razdoblja, jezik i ljudske spoznajne sposobnosti mogle razviti iz prirodnog stanja u kojem je čovjek živio na razini viših životinjskih vrsta. U izvjesnom trenutku povijesti čovjek se pomoću svojih prirodnih sposobnosti uzdigao na stupanj društvenog uređenja u kojemu živi i danas, dok su više životinjske vrste, zbog manjka istih prirodnih sposobnosti, ostale živjeti u prirodnom stanju. Ova naturalistička hipoteza imala je prije svega za cilj postaviti novo društveno i znanstveno uređenje koje bi se suprotstavilo starom srednjovjekovno-skolastičkom poretku u kojem jezik i društvo nisu plod postupna razvoja čovjeka kroz povijest, nego su čovječanstvu dani od Boga. Tako se prevladavajuće shvaćanje jezika i društva u 17. stoljeću može svesti na biblijsku priču o prajeziku, kojim savršeni čovjek (Adam) na početku povijesti imenuje bića. Prajezik se također tumačio u kontekstu biblijske priče o babilonskoj kuli i miješanju jezika.

1.3. Rousseauov prigovor naturalističkoj hipotezi

Za rasprave o podrijetlu jezika odlučujuće je bilo i Rousseauovo djelo *Rasprava o podrijetlu i osnovama nejednakosti među ljudima* (*Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes*), objavljeno 1755. godine. Djelo je na njemački, samo nekoliko mjeseci nakon objave originala, na poticaj Lessinga, preveo Moses Mendelssohn. Kao i Rousseau, Mendelssohn je uvidio problem naturalističke hipoteze o stupnjevitom razvoju jezika iz prirodnog u umjetni.⁹ Rousseau je tako u svome djelu, premda se slaže kako je ljudsko razumijevanje uvelike ovisno o afektima (*passions*), postavio nekoliko glavnih problema naturalističke hipoteze, nadovezujući se pritom neposredno na Condillaca. Prije svega Rousseau smatra kako je razlika između prirodnog stanja i stanja u kojem ljudi imaju potrebu za jezikom vrlo velika. Rousseau se pita kako to da je jezik ljudima postao neophodan, budući da u prirodnom stanju nije bilo sporazumijevanja među ljudima. Nastanak apstraktnih pojmova prema Rousseauu nije se mogao dogoditi u nekom trenutku, isto kao što je upitna i ljudska potreba za zamjenom prirodnih gesti i krikova za dogovorene artikulirane glasove, koji se nikako ne mogu dogoditi slučajno kao neki odgovor na ljudske potrebe. Gestama i krikovima mogu se izraziti samo neposredni predmeti pa ostaje nejasno kako bi se njima mogle izraziti složenije ideje. One nikako ne mogu biti u umu ukoliko čovjek nema prikladne riječi za njih – što je ujedno razlog zašto životinje ne mogu izgraditi složenije ideje. Spomenuta neposrednost prirodnog jezika pokazuje se na primjeru primitivnih naroda koji u svom jeziku za određenu stvar imaju mnogo sinonima. Neposrednost u iskazivanju finijih nijansi nekoga predmeta odlika je poetičnosti jezika koja se gubi s apstraktnim pojmovima. Prema Rousseauu takav konvencionalni jezik zahtijevao bi pristanak svih, a on bi bio nemoguć bez već postojećeg formiranog jezika. Rousseau na kraju zaključuje da je upravo jezik potreban kako bi se uspostavio jezik:

»... jer ako su ljudi imali potrebu za govorom (*parole*) da bi naučili razmišljati (*penser*), oni su morali biti u još većoj potrebi znati razmišljati kako bi mogli pronaći umijeće govora.«¹⁰

Mendelssohn u svom odgovoru Rousseauu nastoji prikazati na koji način se jezik ipak mogao razviti iz prirodnog u umjetni. Koristeći se pritom primjerom ovčjeg blejanja i cvijeća, Mendelssohn je pretpostavio da bi se jezik mogao razviti postupnim razvojem ljudskih moći na način da se blejanje s vremenom više ne povezuje samo s ovcom nego i s predmetom na koje je to blejanje usmjereno.¹¹ Süßmilch pak u svom djelu iz 1766. uzima upravo Rousseauov

»začarani krug« kako bi dokazao manjkavosti naturalističke hipoteze, te pokazao kako čovjek sebi nije mogao razviti jezik.¹²

Rousseau je svojim djelom *Rasprava o nejednakosti* (*Discours sur l'inégalité*) snažno uzdrmao temelje naturalističke hipoteze te je pokazao mnoge njezine nedostatke. Tako je samo pitanje ostalo na mrtvoj točki sve do 1769. i nagradnog pitanja koje je trebalo dati odgovor i novi zamah naturalističkoj hipotezi.

2. Utjecaj senzualizma i naturalizma na nauku o ljudskom podrijetlu jezika

Herder svoj spis započinje jednom na prvi pogled proturječnom tvrdnjom: »Čovjek još kao životinja posjeduje jezik«. Njom se nadovezuje na tezu o ljudskom podrijetlu jezika, no i s izvjesnom dozom ironije nastoji uputiti kritiku naturalističkoj hipotezi. Ovdje se dakako ne misli na ljudski umjetni jezik ili na artikulirane glasove, nego na prvobitni jezik osjeta, odnosno na jezik prirode. Prema naturalističkoj hipotezi, prirodni je jezik zajednički čovjeku i životinji u prvotnom razdoblju povijesti. Ti prirodni glasovi, tonovi osjeta, suosjećaju se unutar vrsta, a kako Herder navodi, oni još danas »zvuče na materinskom jeziku neposredno kroz akcente«.¹³ Herder se ovim hipotezama nadovezuje na senzualističku filozofiju Condillaca i Maupertuisa s namjerom da pokaže kako jezik ne može imati svoje temelje u prirodnom jeziku osjeta:

»... ali ne mogu prikriti svoje čuđenje da su filozofi, dakle ljudi koji traže jasne pojmove, došli na pomisao, iz te krike osjeta objasniti postanak ljudskoga jezika: jer nije li on očito posve nešto drugo?«¹⁴

Svaki osjet koji se različitim krikovima, uzdasima i ostalim jednostavnim tonovima izražava u prirodnom stanju Herder naziva »neposrednim prirodnim zakonom«. Ti jednostavni tonovi zajednički su čovjeku i životinji, no oni ne mogu biti ljudski jezik, njihovo je podrijetlo samo prirodno, radi se o djetinjstvu u kojem se ne može govoriti ni o najmanjoj ljudskoj tvorbi jezika, nego samo promatrati sirovi materijal.¹⁵ Za naturalističku hipotezu, prirodni jezik osjeta početna je točka dokazivanja povijesnog razvoja jezika. Iz prirodnog jezika, tijekom dugoga niza godina, razvio se umjetni jezik. Herder ovaj problem izjednačavanja čovjeka sa životinjom u prirodnom stanju sažima u kritici Condillaca i Rousseaua:

»Condillac i Rousseau morali su se prevariti glede jezika jer su se toliko poznato i različito prevarili oko ove razlike: budući da je prvi životinje učinio ljudima, a drugi je ljude učinio životinjama.«¹⁶

9

Pojam 'umjetni' ovdje se koristi da bi se označio već formirani i gramatički uređeni jezik nasuprot prirodnoga jezika osjeta (krikovi, uzdasi i geste).

10

Jean-Jacques Rousseau, *Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes*, Marc Michel Rey, Amsterdam 1755., str. 49.

11

Usp. Avi Lifschitz, *Language and Enlightenment*, str. 82.

12

Usp. Johann Peter Süßmilch, »Einleitung«, u: *Versuch eines Beweises, daß die erste*

Sprache ihren Ursprung nicht von Menschen, sondern allein vom Schöpfer erhalten habe, Realschule, Berlin 1766., str. 12.

13

Johann Gottfried Herder, *Abhandlung über den Ursprung der Sprache*, Christian Friedrich Voß, Berlin 1772., str. 6.

14

Ibid., str. 24.

15

Usp. ibid., str. 11.

16

Ibid., str. 30.

2.1. *Condillacov naturalizam i utjecaj Lockeove senzualističke filozofije*

Prema Condillacu, najznačajnijem predstavniku senzualizma u Francuskoj u 18. stoljeću, razvoj i mogućnost znanja temelji se na nastanku i razvoju jezika. Svoj nauk o razvoju znanja Condillac je gradio na pojmu znaka. Smatrao je kako je upravo znak prvotna i osnovna sastavnica razvoja jezika iz prirodnog u umjetni. Glavno Condillacovo djelo *Ogled o podrijetlu ljudskih spoznaja (Essai sur l'origine des connaissances humaines, 1746.)*, u svom prvom izdanju nosilo je podnaslov: *Djelo u kojem se sve što se odnosi na ljudsko razumijevanje svodi na jedno načelo (Ouvrage où l'on réduit à un seul principe tout ce qui concerne l'entendement humain)*. Condillac je po uzoru na Newtona i znanstvene zakone nastojao pronaći opći princip na kojem bi mogao izgraditi svoje poimanje znanja. Princip je pronašao u aktu povezivanja ideja (*liaison des idées*). Slučajni znakovi (*les signes accidentels*) sami po sebi ne služe za komunikaciju; oni su samo instinktivno prisutni pri čovjekovu odnošenju spram okoline. Njihova je uloga ponovno oživjeti određenu ideju, odnosno predodžbu određenoga predmeta, ne slobodno u sjećanju, nego samo pri čovjekovu ponovnom susretu s predmetom. Ti znakovi grade, kako to Condillac naziva, jezik djelovanja (*langage d'action*), a to su različiti pokreti, krikovi, uzdasi i spontane geste, koji se proizvode čim su vezani uz sebi svojstvena čuvstva (*sentiments*). Čestim ponavljanjem određenih krikova, čuvstvo se toliko veže za tu radnju da čovjek više neće čuti krik, a da na njega ne veže čuvstvo, tek tada oni postaju prirodni znakovi (*les signes naturels*). Prirodni znakovi postaju pravi znakovi tek ukoliko sugovornik prepozna te krikove kao poznata stanja (sreća, tuga) te ih slobodno ponovi kao pokušaj jezičnoga priopćavanja. Te znakove Condillac naziva konvencionalnim znakovima (*les signes d'institution*).¹⁷ Dakle prvobitni jezik nije urođen, nego se gradi čovjekovim ophođenjem spram okoline, odnosno, proizlazi iz iskustva. Tijekom dugog vremenskog razdoblja različiti se osjeti transformiraju (*la sensation transformée*) pomoću znaka, i u različitim kombinacijama ideja i znakova nastaje umjetni jezik. Čovjek za razliku od životinje, zbog svojih sposobnosti mišljenja i jezika, razvija se sve do društvenog uređenja. Tako su za Condillaca jezik i mišljenje svedeni na materijalni princip preobrazbe osjetilnih predodžbi.

Condillac se može smatrati nastavljачem Lockeove filozofije premda se njihove filozofije jezika u mnogočemu razlikuju. Locke još uvijek svodi podrijetlo jezika i društva na nadnaravni princip. Također, za Lockeua se jezikom ne izražava istina, nego se istina može dohvatiti upravo promišljanjem koje je oslobođeno od jezičnih formi. Iako je Condillac postavljanjem znaka kao osnovne sastavnice u razvoju jezika dodatno razvio problem jezika unutar senzualističke filozofije, neosporan je utjecaj upravo Lockeove filozofije. Posebno se to odnosi na Lockeovo pridavanje društvenog značenja jeziku. Važnost interakcije i zajedničkog dogovora za razvoj jezika može se uvidjeti u Condillacovu shvaćanju na koji se način izgradnja društva ne zbiva postupno slučajnim i prirodnim putem, nego konvencijom, pa tako jezik za Condillaca nije tvorba pojedinca kao u Descartesa, nego tvorba zajedničkog međudjelovanja. Lockeovo djelo *Ogled o ljudskom razumijevanju (Essay Concerning Human Understanding)* snažno je utjecalo ne samo na Condillaca nego je dalo novu perspektivu shvaćanja jezika uopće, napose kritikom urođenih ideja.

2.2. *Gassendijev epikureizam i širenje senzualističkih ideja*

Snažan poticaj za širenje senzualističkih i naturalističkih ideja u Francuskoj i Engleskoj dao je Pierre Gassendi, prije svega svojom apologijom Epiku-

ra, poglavito u djelu *O Epikurovu životu, značaju i nauku* (*De vita, moribus et placitis Epicuri*, 1647.). Gassendi se prilikom pisanja svojih djela o Epikurovoj filozofiji snažno oslanjao na Lukrecijevo djelo *De rerum natura*, koje je bilo gotovo jedino dostupno djelo temeljeno na Epikurovoj filozofiji tijekom srednjega vijeka i početka novoga vijeka.¹⁸ Gassendijevo djelo *Syntagma philosophicum* iz 1658. dalo je zamah daljnjem širenju Epikurove filozofije. Gassendi se posvetio proučavanju Epikura upravo s namjerom da se suprotstavi dotad vladajućoj aristotelovsko-skolastičkoj filozofiji, za koju je smatrao da ne može pružiti pravu filozofijsku osnovu za znanstveno objašnjenje pojava unutar svijeta. Dogmatičko školovanje smatrao je neplodnim i ograničenim, a učitelje pseudofilozofima koji su iskrivili izvornog Aristotela.¹⁹ Gassendijeva djela posebno su se priznavala u Kraljevskom društvu (*Royal Society*), pa su ih tako proučavali Isaac Newton, Robert William Boyle i Walter Charleton, koji je svojim djelom *Epikurova, Gassendijeva i Charletonova fiziologija: ili izgradnja prirodne znanosti na hipotezi atoma, koju je zasnovao Epikur, popravio Pierre Gassendi i proširio Walter Charleton* (*Physiologia Epicuro-Gassendo-Charletoniana: or a fabrick of science natural, upon the hypothesis of atoms, Founded by Epicurus, Repaired by Petrus Gassendus, and Augmented by Walter Charleton*, 1654.) proširio Epikurovu filozofiju u Engleskoj. Gassendijevo djelo imalo je također veliki utjecaj na znanstvene krugove oko Lockeja te na Johna Milтона i Thomasa Hobbesa.

Epikurejski nauk o podrijetlu jezika²⁰ svakako je neodvojiv od nauka o razvoju društva. Prije svega, Epikur razlikuje dva stupnja razvoja jezika i društva – prirodni i razumski. U prvotnom razdoblju povijesti priroda je usmjeravala čovjekov razvoj. Na sljedećem stupnju razvoja čovjek se svojim iznalascima počeo odvajati od prirode. Odvajanje se odvijalo postupno tako da su u jednom trenutku povijesti priroda i čovjek djelovali zajedno. Za shvaćanje spora između onih koji su zastupali božansko podrijetlo jezika i onih koji su zastupali ljudsko podrijetlo jezika treba imati u vidu epikurejsko shvaćanje čovjekova napretka i tomu primjerene atomističke strukture svijeta. Svijet je prema Epikuru građen od nedjeljivih i vječnih atoma, a različite kombinacije atoma izgrađuju beskonačan broj svjetova (*kósmoi*). Svijet prema tome nije jedinstven, niti je nastao nekom božanskom djelatnošću, a budući da je beskonačan i samodostatan, njegova povijest ne vodi nekoj svrsi. Smrt je samo razdvajanje atoma koji različitim kombinacijama ponovo tvore novi život. Razvoj jezika i društva stoga se ne može pripisati božanskoj intervenciji, nego samo zajedničkom djelovanju prirode i čovjeka. Budući da je čovjek u prirodnom stanju obdaren prirodnim sposobnostima, on može živjeti sam poput životinje izvan društva te mu stoga u tom razdoblju nije potrebna komunikacija. Jezik se prema tome u početku povijesti sastojao od prirodnih glasova, uzdaha i krikova kojima je čovjek putem svojih strasti (*páthē*) odgovarao na podražaje iz prirode. Tek osnivanjem zajednice čovjek je poradi lakšeg sporazumijevanja sebi izumio konvencionalni jezik. Nastanak društva i jezika započeo je tako društvenim ugovorom (Lukr., *De rer. nat.* 5, 1019–27 i 1180–95), a mnoštvo jezika uvjetovano je različitom klimom i geografskim položajem.

17

Usp. Étienne Bonnot de Condillac, *Essai sur l'origine des connaissances humaines* O. C., sv. I, Chez les Libraires Associés, Paris 1787., I, II, IV § 35.

18

Usp. Howard Jones, *The Epicurean Tradition*, Routledge, London 1989., str. 177.

19

Usp. *ibid.*, str. 167.

20

Epikurov nauk o podrijetlu jezika sačuvan je u Lukrecijevo djelo *O prirodi* i u *Pismu Herodotu*.

Epikurejski nauk postao je vrlo popularan u 17. i 18. stoljeću upravo zbog svojeg jednostavnog i lako predočivog nauka o ustroju svijeta i povijesti. On je bio za razliku od Platonove i Aristotelove filozofije primjenjiviji u prirodnoj eksperimentalnoj znanosti. Epikurejski nauk o razvoju jezika i društva dobro se uklopio u ondašnje društvene promjene i napredak prirodnih znanosti.

3. Povijesni razvoj jezika i Herderovo rješenje spora

Nedostaci na koje je ukazao Rousseau kad je u pitanju razvoj jezika iz prirodnog u umjetni predstavljali su veliki problem naturalističkoj hipotezi. Tako su oni koji su zastupali naturalističku hipotezu o povijesnom razvoju jezika nastojali hipotetički izvesti stupnjeviti razvoj jezika u povijesti. Tako je pitanje o podrijetlu jezika dovelo do pitanja o povijesti jezika i njegova razvoja. Posebna se važnost pridavala etimologiji, kako bi se dao odgovor na pitanje o stupnjevima razvoja jezika iz prirodnog u umjetni. Aktualno pitanje postalo je i pitanje prajezika.

3.1. Hipoteze o stupnjevitom razvoju jezika kroz povijest

Charles de Brosses u svom djelu *Rasprava o mehaničkom oblikovanju jezika i prirodnim principima etimologije* (*Traité de la formation mécanique des langues et des principes physiques de l'étymologie*) suprotstavlja se apriornoj metafizičkoj strukturi jezika te na temelju korijena riječi te same »logike jezika« pokazuje kako je svaki jezik, uvjetovan klimom i geografskim položajem, razvio sebi svojstveni karakter.²¹ Korijenske riječi izražavale su se raznim usklikima koji su izražavali osjećaje. Ti korijeni (*racines*) doveli su do razvoja metafore u kojoj se odražavalo sve ono posebno pojedinačnog jezika. Anne Robert-Jacques Turgot također je kao prvu etapu razvoja jezika koja prethodi umjetnom jeziku označio poetički jezik u kojem čovjek iz prvotnih znakova prirodnog jezika razvija metafore.²² U *Fragmentima* Herder razlikuje današnji jezik određen gramatikom od prvotnog pjesničkog jezika, koji je nama danas posve izgubljen. Tako su jezik izmislili pjesnici svojim živim riječima, a ne filozofi svojim apstraktnim mišljenjem. Prema Herderu, iz djetinjstva jezika (prirodni jezik osjeta), kao prvog stupnja (*Periode*), najprije se razvio pjesnički jezik. On uspoređuje jezik s ljudskim životom pa je prema tome prvotni jezik nama nepoznat, jer se samim činom rođenja jedan dio povijesti gubi, baš kao i sjećanje kod djeteta neposredno nakon rođenja. U drugom izdanju *Fragmentata* Herder smješta pjesnički jezik na stupanj koji bi se nalazio između prirodnog i umjetnog jezika:

»I taj pjevač Grčke stupa, vjerujem, baš na točki, koja je tanka kao i vlas, oštra kao oštrica mača, tu su se priroda i umjetnost ujedinili u poeziji: ili radije, tu je priroda postavila dovršeno djelo svojih ruku na granici svojega carstva, time je odavde pa nadalje započela umjetnost: ali da djelo samo bude spomenik njezinoj veličini i utjelovljenje njezinih savršenosti.«²³

Na ovome stupnju razvoja jezik je skloniji promjenama u skladu sa samom naravi mladosti. Nakon pjesničkoga jezika nastupa zrelo razdoblje proze, a nakon nje apstraktni filozofski jezik koji njeguje točnost, a ne više ljepotu pjesničkoga jezika.²⁴ Kako je čovjek po svom određenju društveno biće, napredak jezika prirodan mu je i nužan. Shvaćanjem jezika i njegova razvoja kao prirodne sposobnosti (prirodni zakon), Herder se suprotstavlja Süßmilchovu shvaćanju da čovjek prepušten svojim prirodnim sposobnostima nije mogao razviti jezik.

Herder u svojoj *Raspravi* kritizira Condillaca ovim riječima:

»On je ili već prije prve stranice svoje knjige cijelu stvar, tj. jezik, držao pronađenim: ili ja na svakoj stranici nalazim stvari koje se nisu mogle dogoditi u poretku nijednoga jezika u nastajanju. Svoju hipotezu on temelji na dvoje djece stavljene u pustinju²⁵ prije nego što znaju upotrijebiti ijedan znak.«²⁶

U 18. stoljeću pitanje ontogeneze i filogeneze jezika postalo je vrlo popularno. Budući da ne postoji niti jedan živi jezik koji bi bio dovoljno izvoran da se iz njega izvede teza o ljudskom podrijetlu jezika, a teorije o prirodnom stanju bile su samo hipoteza, tj. *point de vue purement hypothétique*, brojni autori zagovarali su tezu da svaki čovjek tijekom svojega života ponavlja razvoj svoje vrste. Autori kao što su Maupertuis i Copineau,²⁷ kako bi uzeli u obzir i pitanje činjenice *question de fait*, a ne samo hipotetsko prirodno stanje, zagovarali su eksperiment s djecom koja bi, stavljena u izolaciju od svojega rođenja, prepuštena svojim prirodnim sposobnostima, mogla razviti artikulirane glasove. Eksperiment prvi puta spominje Herodot u svojoj *Povijesti*, gdje navodi da je faraon Psametih I. pokušao riješiti pitanje podrijetla jezika tako što je dvoje djece dao na čuvanje pastiru kojemu je pred djecom bilo zabranjeno govoriti na bilo kojem jeziku. Prva riječ koju su navodno djeca u izolaciji izgovorila bila je *bekos*, što na frigijskom znači kruh, pri čemu je faraon zaključio da su Frigijci najstariji narod na Zemlji. Eksperiment je prema jednom kroničaru²⁸ iz 13. stoljeća izveo Frederick II kako bi odgovorio na pitanje koji je jezik najizvorniji: hebrejski, grčki ili latinski. Djeca prepuštena sama sebi navodno nisu uspjela razviti nikakve artikulirane glasove.

3.2. Herderov odgovor na nagradno pitanje iz 1771.

Herder smatra kako jezik nije nešto što se može naučiti ili razviti iz slučaja. Za njega je jezik nešto čovjeku urođeno, kao što su instinkti urođeni životinji. Priroda je čovjeku uskratila tjelesne sposobnosti, ali mu je zato dala sposobnost razvoja jezika i mišljenja. Prema tome, čovjekov jezik i um nisu samo dodatak u odnosu na sposobnosti koje imaju životinje, nego sposobnosti potpuno različite vrste. Čovjeku je jezik svojstven po njegovoj biti. Herder kaže:

21

Usp. Daniel Droixhe, Gerda Hassler, »Aspekte der Schprachursprungsproblematik in Frankreich in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts«, u: Joachim Gessinger, Wolfert Rahden (ur.), *Theorien vom Ursprung der Sprache*, Band I., De Gruyter, Berlin 1988., str. 335.

22

Usp. *ibid.*, str. 316.

23

Johann Gottfried von Herder, »Johann Gottfried von Herder's Fragmente zur Deutschen Literatur«, u: *Sämmtliche Werke I*, I, Cotta, Tübingen 1805., str. 147.

24

Usp. *ibid.*, 119.

25

Condillac na početku drugoga dijela *Eseja u poglavljju pod naslovom Podrijetlo i razvoj jezika* započinje uvodnim dijelom u kojem postavlja svoju hipotezu. Kako je Bog stvo-

rio Adama i Evu, njihove djelatnosti duše ne temelje se na iskustvu, prema tome, Condillac svoje istraživanje započinje s vremenom nakon potopa. Dvoje djece različitog spola u nekom razdoblju nakon potopa izgubilo se u pustinji prije no što su se znali koristiti znakovima. Usp. É. B. d. Condillac, *Essai sur l'origine des connaissances humaines*, I, II, I.

26

J. G. Herder, *Abhandlung*, 24.

27

U djelima: Pierre Louis Maupertuis, *Pismo o napretku znanosti (Lettre sur le progrès des sciences, 1752.)*; Abbé Copineau, *Sazeti ogled o podrijetlu i oblikovanju jezika (Essai synthétique sur l'origine et la formation des langues, 1774.)*.

28

Salimbene di Adam (1221.–1290.), u djelu *Cronica* (1167.–1287.).

»Pronalazak jezika mu je dakle toliko prirodan, koliko je on čovjek.«²⁹

»... tako ga čovjek mora imati u prvotnom stanju, jer je čovjek.«³⁰

Premda se Herder ne slaže s naturalističkom hipotezom po pitanju izjednačavanja čovjeka sa životinjom, kao ni po pitanju razvoja umjetnog jezika iz prirodnog, on ipak zagovara naturalizam kao takav, ali s tom razlikom da je čovjeku jezik svojstven po njegovoj prirodnoj sposobnosti. On ipak dopušta razvoj jezika u povijesti, premda ne iz osjeta, nego iz čovjekove biti. Upravo se u tome i sastoji kritika teze o božanskom podrijetlu jezika, jer bez jezika čovjek ne posjeduje um, a bez uma ne posjeduje jezik, što pretpostavlja da bez jezika i uma čovjek nije mogao primiti božansku poduku. Herder, dakle, premda brani ljudsko podrijetlo jezika, uzima središnji put između božanskoga podrijetla jezika i naturalističke hipoteze o ljudskom podrijetlu jezika. Ono što ostaje problematično jest *trenutak* u kojem čovjek iz prirodnoga jezika izumljuje umjetni jezik, čime se ponovno vraćamo na Rousseauovu kritiku. Ako jezik nije nastao iz slučaja, na koji je način mogao nastati nekim dogovorom te kako je čovjek mogao misliti prije no što je izumio jezik; to su samo neka od pitanja koja se ovdje nameću. Za razliku od životinjskih instinkata i nužnog nagonskog djelovanja čovjek ima, prema Herderu, sposobnost umnog djelovanja iz slobode. On je stvorenje koje ne samo da odvojeno i slobodno spoznaje, nego i zna da spoznaje. Kada ta čovjekova prisebnost³¹ (refleksija) prvi puta slobodno djeluje, čovjek je pronašao jezik.³² Čovjek u cjelokupnom nizu slika koje prolaze njemu pred očima, kada uzmogne promatrati i izdvojiti značajku (*Merkmal*) svojstvenu nekomu predmetu, ne samo da jasno raspoznaje sva svojstva nego i zna da ih raspoznaje. Dakle, kada on sebi prizna jednu značajku kao razlikovno svojstvo, taj prvi čin priznavanja³³ rezultira za Herdera jasnim pojmom. Ova prva značajka koja ga se najjače dojmila, koju je on izdvojio, bila je nastanak umjetnog jezika:

»Ova prva značajka osviještenosti (*Besinnung*) bila je riječ duše! S njom je pronađen ljudski jezik!«³⁴

Herder ovdje uzima primjer Mendelssohnove ovce i zvuk blejanja. Za razliku od životinja koje su usmjerene na unutrašnju nagonsku potrebu, čovjek slobodno, unutrašnjim osjetilom, izdvaja značajku »blejanje«. Kada ponovno vidi istu ovcu, on ju prepoznaje svojom unutrašnjom zamjedbom (*Merkwort*). Ta je zamjedba ono unutrašnje što spoznaje razliku između određenih predmeta. Sama riječ *Merkwort* daje naznačiti upravo trenutak u kojemu nešto zamijećeno biva prepoznato i u isto vrijeme imenovano. Prepoznavanjem ovce putem blejanja nastaje shvaćeni znak pri kojem se duša jasno sjetila neke ideje, a ona je ništa drugo doli riječ. Ovca se imenuje putem te značajke »blejanje«. Za Herdera ljudski je jezik zbirka takvih riječi i tu je jezik pronađen, a ne putem neke konvencije ili ugovora. Premda je Herder u svojoj *Raspravi* stao na stranu teze o ljudskom podrijetlu jezika, njemački duh Leibniz-Wolffove filozofije nije mogao prihvatiti materijalističko podrijetlo jezika iz osjetilnih znakova, odnosno pridavanje prvenstva osjetilnosti spram razuma.

Zaključak

Iako je Herderovo rješenje iza sebe ostavilo mnoga pitanja i premda se njime nije u potpunosti jasno razradio odgovor na pitanje o podrijetlu jezika, Herder je, stavivši čovjeka i njegove umne snage u središte promišljanja, ipak nadišao antitezu između suprotstavljenih strana. Iako je originalno prikazao, Herder nije jasno iznio na koji bi se način prirodni jezik na temelju značajki mogao

odjednom preoblikovati u umjetni jezik. Kao da bi bilo dovoljno, govoreći Hamannovim³⁵ riječima, čovjeka samo premjestiti u stanje refleksije pa da jezik odjednom bude izumljen; kao da bi iz jedne značajke, iz jedne riječi, mogao nastati jezik. Akademijino pitanje do danas je ostalo neriješeno.

Nasuprot suprotstavljenih stajališta Herder zastupa stajalište između njemačkoga duha filozofiranja i novije popularne prosvjetiteljske filozofije. Jezik se tako prema Herderu ne bi mogao razviti iz pukih osjetilnih zamjedbi kada čovjek u sebi već prethodno ne bi imao određene sposobnosti za razvoj jezika i mišljenja. Te sposobnosti nisu dane od Boga, nego su čovjeku urođene kao prirodni zakon. Po prirodi je čovjek biće jezika, a prvi trenutak slobodnog djelovanja svijesti ujedno je i trenutak nastanka jezika.

Dakle, bilo da se polazi od općih pojmova i urođenih ideja ili od pojedinačnih predmeta i znakova, treba se imati u vidu jedinstvo i cjelovitost, jer upravo zor jednoga u mnoštvu pojedinačnosti sabire u sebi samu ideju filozofije. Polazeći od pojedinačnih predmeta ili utisaka ne može se obuhvatiti cjelina prirode, koja po svojoj naravi u svakoj cjelini, odnosno sintezi poprima nova svojstva koja nisu prisutna u pojedinačnim predmetima. Tako senzualizam i empirizam u sebi ne mogu zahvatiti cjelinu i nužno moraju biti suprotstavljeno stajalište idealizmu i racionalizmu. Istraživanje koje polazi od prirode, od bitka, mora obuhvatiti prirodu u cjelini jer u protivnom zapada u materijalizam koji može spoznati samo djelomičnu istinu. Obje strane traže istinu, samo što prva polazi od bitka, a potonja od uma. Herder tako, svjesno ili nesvjesno, uzima srednji put između dvaju krajnje suprotstavljenih stavova, postavljajući čovjekove duhovne sposobnosti u središte razmatranja.

29

J. G. Herder, *Abhandlung*, 41.

30

Ibid., str. 47.

31

Ratimir Škunca prevodi »Besonnenheit« s »promišljenost«. U ovome radu uzeli smo termin »prisebnost« (*bei den Sinnen sein*), budući da Herder shvaća »Besonnenheit« kao sinonim za refleksiju.

32

J. G. Herder, *Abhandlung*, str. 52.

33

Herder koristi riječ *Anerkennung* (priznavanje), dok Hamann u spisu *Filologijske zamisli i sumnje o Akademijinu nagradnom pitanju* (*Philologische Einfälle und Zweifel über eine akademische Preisschrift*), kada se nadovezuje na ovaj pojam, radije koristi riječ *appreciation*.

34

J. G. Herder, *Abhandlung*, str. 53.

35

Hamann je, kritizirajući Tiedemannove naturalističke stavove o podrijetlu jezika u recenziji njegova djela pod naslovom *Pokušaj objašnjenja podrijetla jezika* (*Versuch einer Erklärung des Ursprungs der Sprache*, 1772.), najavio Herderovu raspravu nadajući se da će njegov učenik stati na stranu nauka o božanskom podrijetlu jezika. Suprotno Hamannovim očekivanjima, Herder je iznio naturalističke stavove. Poprilično razočarani Hamann napisao je dva spisa u kojima kritizira Herderov nagrađeni spis. Prvi spis je recenzija pod naslovom *Posljednja volja Rosencreutzova viteza o božanskom i ljudskom podrijetlu jezika* (*Des Ritters von Rosencreutz letzte Willensmeynung über den göttlichen und menschlichen Ursprung der Sprache*, 1772.), a drugi je neobjavljeni spis *Filologijske zamisli i sumnje o Akademijinu nagradnom pitanju* (*Philologische Einfälle und Zweifel über eine akademische Preisschrift*, 1772.).

Denis Novko

**Herder's Prize Essay and the Discussions
on the Origin of Language in the 18th Century**

Abstract

In 1771 the Berlin Academy has announced a prize essay on the topic of the origin of language in order to finally resolve the long-standing dispute between those in favour of the theory of the human origin of language (Condillac, Maupertuis, Turgot, De Brosses, Rousseau, Diderot, Du Marsais, Prémontval et. al.), and those approving of the theory of the divine origin of language (Warburton, Süßmilch, Hamann, Formey, Beauzée et. al.). Additionally, it was a dispute between popular naturalistic and sensualistic philosophy and until that time dominant dogmatic order. Herder's essay has won the award and his original ideas have in a way finalized a period of discussions that had begun as early as the second half of the 17th century, with the release of the Port-Royal Grammar, and the philosophies of Leibniz and Locke. In order to resolve the dispute, Herder has embarked on the path between the opposing ideas of the natural and the supernatural order and has placed the human essence in the focus of discussion on language. The topics of discussion included questions concerning the relationship between language and opinions, questions concerning origin of language, its history and its development, and the question of "proto-language".

Key words

sensualism, naturalism, natural language, artificial language, the human origins of language, the divine origins of language, distinguishing mark, reflection, inner sensation